

KELEMEN LAJOS

Hol a régi, mi az új?*

etőtől talpig a vers: árnyalat és absztrakció. Szavak újfajta egymásutánja újfajta szemléletben. Ha másban nem is, legalább ebben az egy dologban nyugodt és konzervatív a líra: minden megújulásának az újhódó szemlélet a kulcsa. A hontották a Holdról dalolgatnak, mások egy szélesebb valóság kibontását tekintik életfeladatuknak.

Tehát árnyalat és absztrakció: az élet és a képzelet tényeinek összevetése, az élményvágy kielégülésére vagy a kielégületlenségére hagyatkozó művelet; értelmi és szívbéli eljárás. A lényeg megalkotása. Erről van szó.

Magyarán: amíg az ember nem idegenkedik, hogy a vers felszínénél kicsit is mélyebbre vivő *líra-tour* részese legyen, nyugodtan fogadhat e két dologra. Útja inkább fog tónusokba s képekbe torkollani, semmint a szükségszerűen jelenlevő ismétlődésekbe. Hasonlóan az élethittől eltántoríthatatlan költői életművekhez, Tóth Erzsébet egész lírája idehozható volna példának.

Az absztrakció és az árnyalat szavai világítják meg legélesebben, hogy a költő milyen mérvű elkötelezettséggel csatlakozik ahhoz a győztes, tarka, siklott, szürke és így is, úgy is vonzó sokszerűséghez, amelyet egyszer életnek, máskor kutyakomédiának nevez. A földhöz vagyunk kötve, dicsekvés és panasz is ez. A köteléket illetően azonban nincs kivétel: se a darócós ösztöneikbe, se az intellektusukba belehabarodott poétafajták, se a gyöngéd vagy vad bensővel bíró, számon kérő olvasók sem kivételek. Különben a költő földhöz való tartozása akár még azt is sugallhatná, hogy könnyebben kapható a logikus, érzéki beszédre. De azért ez nem ilyen egyszerű.

„Hazamész végül, semmi emberi / nem idegen tőled. // Sokáig állsz a kertkapuremegésben, / meghallod tücsködet, arra nincs garancia, / hogy a legegyszerűbb eset fog / bekövetkezni, kapaszkodik a hegedűjébe, / nem hagyja abba soha, soha” (*A lovakat lelövik, ugye?*). Nem a realitás legegyszerűbb fokán valósítja meg itt a költő az érzékiséget? Ámde ugyanazon lendülettel nem nyitja-e meg szavait azonmód, mégpedig a hegedülő tücsök képével („ki imád tücsök-hegedűt”) a hagyomány és a metafizika jeleinek?

A jó költő azt értékeli, méghozzá sohasem árnyalatlanul, amit neki ajánl a valóság. Következésképp az igazán jelentős művek csengése, hófoka, indítéka, némelykor gondolati, érzelmi vívmánya mindig egy bizonyosfajta feloldozás. S ilyen értelemben úgy fest, a remény kötelékénél nincs eltéphetlenebb. A magyar líra úrtól a talajig utaztatott motívumai közül a legéletbevágóbb talán a remény, e köré burkolódik a kegyelem; s a kettő néha ontja a szavakat, néha pedig halkán cseng, így adják ki együtt költészetünk hűségét. Ha itt szükséges a bizonygatás, a honi líra e tekintetben nem ismeri az érvek éhét. A szülő-gyermek kapcsolatról éneklő Tóth Erzsébet például a *Gyémántokkal*, mely egy szülés indítékára épül, s amelyből se a remény, se kegyelem nem hiányzik, életműve egyik csúcstarabját nyújtja át. „A méhlepény picit darabját bent felejtették / szüléskor, vérmérgezéssel feküdt napokig, / szoptatta, dédelgette újszülöttjét. / / A titokban dolgozó méregre, a rosszulletekre / nem figyelt föl sem doktor, sem nővérke. / De az anygal időben érkezett.”

* Részlet a *Szállsz te már, magad* című, Tóth Erzsébetről szóló monográfiából.

[*Műhely*]

Kinek a racionalizmus felköltése a vers, ki a misztérium ébredését várja tőle.

Érzékiség és elvonatkoztatás: mindkettő képes keresztülmenni az ésszerűsége is, a fantázián is. Az ember legelőször önmagára vonatkozólag a testimónium. De ez nincs csak úgy, még az önérzet is kevés hozzá. Ezért az övé, írja Hölderlin, „a nyelv, hogy alkotva, rombolva, pusztulva, és az örökéletűhöz [...] visszatérőben tanúsítsa, mi ő...” És ennek is megvan a feltétele: a szabadság. Hol, ha nem a szabadságban, ha nem a tárt kar szimbólumában ragadható meg az írás lényege? Az írás szellemi akció, cselekvés, amely következményekhez vezet. Éppen ezen az alapon, a betű és tett összefonódásából kerekedik ki a fogalmazáshoz vonzó bizalom és a teljesítmény együtt-erős bátorsága. Íme: hogy nem pusztul ki, hogy viaskodik csak azért is a kurázi. „kitől tanultál népet és hazát / templomod honnan kapja világosságát / kezed honnan veszi a sztrájkjogot / költő vagy meddig bírod a némaságot / ki küldte rád ezt az éjszakát / ahol már csak a pisztoly ragyog” (*Vallomás*).

Egy költészet légmörét, szenvedélyes vagy szenttelen voltát, mélységét és termékenységét illetően mégis annyi minden az árnyalat és az elvonatkoztatás mértékén és viszonyán múlik. Azt mondják: aki közelebb marad az élethez, kevésbé hideg. Abesszíniában Rimbaud-nak a nyakáig ért az élet, és ahelyett, hogy géniuszát szolgálta volna, szerencsétlen lényt csinált belőle. Ugyanakkor ismerünk önzően fenséges költőket, akikből árad a belső sugárzás.

Amikor a vers párbeszédet kezd a valósággal, hogy elfogadja vagy elutasítsa, az árnyalat is, az absztrakció is lehet pára a ködben, s lehet a valóság új élete, a dolog kimeneteléről a tehetség ereje dönt.

De talán a költészet még ennél is messzebbre mutat. Ethosának valódi eredete és soha meg nem aszalódó gyümölcse nem az időtlen ég, a törekeny föld, nem is a lét pusztta vágya, hanem a szeretet. Úgy van: az, ami a lírában témától és formától független fölöttes érvény, éppen e tiszta érzés. Persze: a gyűlöletnek és a megvetésnek is megvannak a hangjai, de a ténylegesen nagy költészet vére a szeretet. Ehhez is odakívánczik a hűség, igaz, a lírában burjánzó szívbéliség nemcsak bizakodó és beérett, hanem féktelen héja-szerelmek sora is. Véletlen-e, hogy e bonyolult érzés primitív, víg s tört szívű adeptusainak utódiai annyit sírnak és élcelődnek ma az emberi kapcsolatok csődjén?

Amúgy pedig a hetvenes évek vége felé Tóth Erzsébet már javában értesülhetett róla, hogy a nyugati ifjúság minap egy egész mozgalom forrásfogalmává és céljává emelte a szeretetet. E mozgalom lantosainak java (Corso, Jones) csupa emelt hang, kritika, frivol pátosz. De nem kérdés, hogy intonációjuk ott visszhangzik egy magyar költőnő munkáiban. Anynyira nem kérdés, hogy a beat hangulati közelsége fordítottan arányos a hang és a visszhang távolságával. Merthogy ez idő szerint a szabadság és a szabadság problémája, mint Amerika és a mi tanyánk, egyelőre nagyon is messze vannak egymástól.

Az atmoszféra viszont nem kér beutazási engedélyt, s nincs az a reánk rendelt sors, amely üdvözülve vagy elcsigázva, nélkülözhetné a szeretetet. Micsoda zene, micsoda csend, milyen gyönyörű üvöltés a szeretet! És ma micsoda vállalkozás! A lélek e roppant szomjáról annyi nőiességgel, olyan könnyed szabadsággal és olyan határtalan azonosulással, mint Tóth Erzsébet, kevesen vallottak. „Szeret, nem szeret, / mondd meg, édes akáclevél, / mondd meg, ha tudod, // csak mondd valamit [...] az nem lehet, hogy nincs // válasz, annyi akácvirágot / megettem lombjaitok alatt, / szintiszta növényi anyag vagyok [...] akácvirágok, fehérek, lilák, / sárgák, még enni szeretnék / belőletek, e-mail, pont, kukac, // még élni szeretnék, most, / mikor már lassan elengednek / e mázsás angyalszárnyak” (*Gyerekkhang, akácidő*).

Az ember első fölemelése a születése. De midőn kezdi érezni szellemi meghatározottságát, vagyis az eszmélet általi újrafölemelését, tüstént aligha gondolja végig majdani nagy mérközéseit, mindazt, ami vele fog egyszer megtörténni a jó és a rossz között. Még szinte szabadon visszajárhat a vegetatív létezéshez, még fennáll az ösztönösség állapota. „Ha véget

vetett, majd arat is, / ha learatta, majd fölszántja [...] őszi, tavaszi szántások, / örült szántóvetők, / csupa hasznos állat: emberek, / giliszták, hangyák, lótetűk” (*Véget vet*). Am elég egy séta, egy érintés, egy korty bor, egy korty szerelem, egyetlen szó, hogy az ember tudatossága koncentrálódjék. És innentől számítva aztán minden a választás révén következik be. Az az ideális, ha marad hozzá szusz, hogy utolérjük saját műveinket.

Mennyi rigorista esztéta vesszőparipája, hogy elképzelhetetlen az élethívés és az originális mű közvetlen összekötése bizonyos ösztönösen születő szépségben. Kunsztot akarnak látni, bravúrt, a megcsinált művészet menhelyét, szavakkal való sakkozást, azt, amire például a Mallarmé-típusok szelleme biztatja jó ideje a költőket: a művészet arisztokratizmusát, amely a szív mondandóját is matematika gyanánt hangoztatja. A szakma a bennfentességre bukik; hol vannak már az egyszerűségükben kikezdhethetlen versek! A ravaszul megkomponált, az írótanfolyamok diplomáitól sugallt szöveg persze bajosan ér fel oda, ahol egy erdő sóhaja vagy a társadalomból kivetettek gyötrelme forralja a lírát.

Hja, hogy háttal állva az életnek és a természetességnek nem futja csak a hasonlóság és a szakértelem impulzióira? Olyan ez, akár az adomabeli költő esete, aki egy éjjel tolvajok szimatol, s villanyt gyújtva jóízűen kacag az ember-szarkák próbálkozásán: ostobaság keresgélnek abban a szűk sötétben, ahol én nappal sem találok semmit.

Értik-e a tolvajok az immanenciát? Ha a benne rejlés a külső világban van, hát, no-sza: kifelé! A fiatal költő első motívumait önlékében keresi. De ha okos és érzékeny, túl-lát saját lelkiállapotán. Egy táj, egy arc rajza, a test ádáz vagy gyöngéd mozdulatai, a szenvedés és az öröm nem intézhető el a rájuk aggatott illúziókkal. Amennyiben van hozzávaló ereje, és hajlandó is két keze közé venni a világot, a költő igenis képes azt visszaváltoztatni önmagává. De butaság volna megszedülni ettől a képességtől, ami nem több a tapasztalat meggyőző erejénél, s egyébiránt benne van minden valamirevaló irodalomban – ez csupán egy esély a költészetnek. Kétségtelen viszont, hogy az indíték, akár-hogyan is, ráüti bélyegét a műre.

Kiváltképp igaz, hogy a tapasztalat átsugárzik, mondjuk, a költészetre, ha a napot a naptól erőfeszítések választják el; és néha nagyobb erőfeszítés kitartani a ragyogásban, mint megfogalmazni a nincstelenséget. Állapot és cselekvés viszonyáról van szó, a konzekvencia ihletéről. Arról, hogy szemközt a sütkérező étellel mit változtat a művészlélek vágyán, összezavarja-e gondolkodását, ha a fényből a rossz sors mérleghintájára kényszerül. Egyáltalán: mi a rossz sors? Hol kezdődik a méltó élet: a palotától távoli hideg és töredezett kőlapokon vagy a művészet füledt kárpittermeiben? Annyit leszögezhetünk: az intenciók emberei is termelnek, a költő is él valahogy. Tóth Erzsébet ismeri, milyen az érvényesülés robbanva. És megismeri, milyen észveszejtően komplikált és védtelenül egyszerű hallgatni. Megismeri, milyen az, amikor hosszú napokra és hónapokra háttérbe szorul a szellem, vagy ha nem is, hát vers helyett valamivel szimplább ügyeket komponál: a zöldségárús, a vendéglős, az éttermi dolgozó mozdulatait. Majd később derül ki, ez is afféle nevelés. Akár még irodalmi edzésnek is tekinthető.

S az élet, ahogy ezer évek óta csodálkozunk e dolgon, új lapokat oszt: a szellemi és a fizikai munka, a ragyogások és tombolások levegőjéből is jó mélyeket szippantó Tóth Erzsébetnek 1997-ben, nyolc évvel a harmadik amerikai útját követően, versválogatása jelenik meg, címe: *Ismertlen könnyű szívvel*. Közben 1994-től 1997-ig az *Élet és Irodalom* versrovatát szerkeszti, 1995-ben József Attila-díjat kap, s küszöbön *A lisszaboni járat*, 2000-ben ez az *Év Könyve*. Most jön az igazi kenyér? Most lesz igazán kevés? Aki kenyeret ad, ad hozzá panorámát is? A válaszból annyi biztos: végleg visszavonzza Tóth Erzsébetet az irodalom.

Ez a nász 2000 táján hovatovább két évtizednél hosszabb.

Hús esztendő: közben formát cserélt a hatalom. Átcímerezetett és más sínekre került a napi élet. A kultúra fókuszait kicserélték. Emberek ezreinek muszáj többet áldoznia a le-

[*Műhely*]

hetőnél, hogy a normális értelemben vett lehetőől ne szakadjanak el, ne zuhanjanak alá. A szociális bálvány hol erre, hol amarra tekint a körülette zsbongó tömeg fölött; tarisznyája, erszénye feltöltésre vár.

És akiben konokul közegészségügy is a költészet?

Igen, még javában utak várományosa Tóth Erzsébet, de ha hátranéz onnan, ahol a 2000. év körül találjuk, pláne mint lírikusnak messzire kell ellátnia.

Különös tünemény és szubtilis gazdagság ő, alföldi gótika is, hullámozó közérzet, a metaforizált mindennap, de a nemzet lírában kifejezhető sors történetének orákuluma is. Életanyagán dolgozva, műhelyéből a különbnél különb, egymást felülmúló versei közt olykor programot is kiad: „Egyszer majd / hajnalt hordunk újra a szívünk alatt, / a költők álomtól véres arccal ébrednek, úgy állnak az emberek elé, újra parancsolnak és rendelkeznek...” (*Összetört vers*).

Tóth Erzsébet egyformán kérdezi: program és a programmal szembesülő, drámai alkatú líraalany, hogy a széthulló alkatelemein tűnődő világnak odakínálja-e teljes személyiségét, vagy az individuum részére kérje a talán már kérhető, a szabadságot és a szerelmet. Önkínzó hánykódás, idealizmus, a művész örök nyugtalansága és a lázongás-folszabadultság közt hullámozó érzelmek: ez a tematika az, amelynek megnövelt lehetőségeit keresi a fiatal Tóth Erzsébet. Első kötetében van egy adag kurta vers, tele invencióval, felnőtt, kiérett okossággal (*Ajándék, Éjszaka, A megtalált válasz*).

A sorsa a készlete, amit többnyire a szürrealizmushoz közelálló képekben nevez néven. A kép, tudjuk, mindent összeszed, összeszorít; ezt a tömörséget Tóth Erzsébetnél a prózai színezetű megokolások, a sűrített szövegbe iktatott reflexiók bontják meg; később egyre gyarapodóan: a frivol közbevetések, a szarkazmus, az ironia. Nem teljesen idegen tőle, hogy élményeit világsíkon szemlélje, de e szemlélet idővel majdhogynem az ellenkezőjére fordul. Pályája tavaszán léleken vagy külsőleg folyton akcióban van. Nem úgy emlékszünk-e a folyvást kezdeményező lírikusra, mint aki egy világtükörnek a képét iparkodik kiélezeni, egy világtükörének, amelybe belenézve s utána vershez ülve a szavak színe és rezonanciája csakugyan világok mozgását és állapotát érzékelteti?

Talán dátumozható, talán taksálható, mindenesetre eljön a pillanat, amikor előző alapvetések és kázusok utódként, de mégiscsak inkább belülről számol: saját arca, kedélye, temperamentuma hullámzásait és meteorológiai jelentéseit írja.

Most kiderül, hogy a vonzalom mennyire jó befektetés – ha valóban a vonzalom adta Sylvia Plath-t Tóth Erzsébet mesterének, jó, hogy adta. Az ő inspirációi híján föltehetőleg sokkal feszélyezettebb költő volna. Azelőtt imádott a légiességére iszonyú súlyokat aggatni. A szenvedés, a baj e tájt sem kevesebbszer sújt le rá. De érzelmeiből és példátlan őszinteségéből finom ujjakkal, ritka elegáns módon csapol le energiákat (*Hát, Az öldöklő angyal, Hó- és Bostonban*).

Az ezredforduló környékén Tóth Erzsébet maga a meggondolt szárnyalás, és maga száll. Ha úgy akarja: könnyed. A jelenségek önmagukban való értékét lírizálja: remekül ért hozzá, hogy szép legyen. De a hitelesség fénye azé a Tóth Erzsébeté is, aki rendezettségében és indulatában egyaránt képes elmélyült vallomásra közösségről és hazáról. „Nagymama, a tengeri elvágta a nyakamat! / Ma is érzem köténye illatát, / ahogy magához szorított, / és érzem kezét a nyakamon. / És azt a zöld pengét is érzem, amikor néha egy nap alatt / át kell hajtani ezen a kis országon” (*Azt a zöld pengét*).

Összehangol és nem tagad. Verseinek szilárd centrumába a személyiség kerül, de régi magához hűen új megint. *A liszaboni járat* például (noha szinte mániákusan külsőleg rögzíti témáit) valójában a lírai személyiség belső titkai után fürkészik; démona és gyönyöre a szerelem, kesernyés nosztalgiaja pedig az a dilemma, hogy mit kezdjen közösségi elkötelezettségével (*Nem oszt, nem szoroz, A nemzet cirkusza*).

Álmok, ábrándok, az összetartozásról mesélő fantáziák költője volt, aztán a különleges érzékenység és a tisztánlátás lett verseinek legigazibb pompája. Most éppoly magától értetődő természetességgel énekl meg a nyírségi gyerekkor emlékeit, mint a nagyváros tereit. (A Róna utcát keresztező Gyarmat utca, Thököly út, Szugló utca; egyszóval Zugló a második kishazája, aminthogy *A szív gyarmatai* utcanév szerint is kirajzolja e teret.)

A közösség és a társaság egykori dacos lírikusának szájából a vers, még gyakran az intim líra is, a gúny kontrasztjaival hangzik: „Szeretni nem divat már. / Istenem hány búcsúást adsz, / míg egyetlen találkozást? Az utasok már / a poggyászukért tülekednek, az óriásszíjak / túl gyorsan forognak, keringnek körbe-körbe, // már egyedül forgok, nem vesz le senki, / nem jött senki értem, itt maradok / a tekerő kígyó-síneken örökre” (*A lisszaboni járat*).

A költészet belső ösztöne diktálja, hogy szembenézzen környezetével és magával? A szépséget védje vagy az igazságot? Esetleg a kettőt egymásban? Hol érnek véget saját érzései, s hol kezdődik a külvilág? Kezdődik-e? „Nem múlik el, amit az ifjúság / egyszer beragyogott. / Ahogy nem múlik Ady, Németh László. / A haza szikrázó örökmondatai...” (*Egi ólomból*).

Ugyebár világos? Haza kell menni!

Flamenco

KELEMEN LAJOS (1954) Kaposváron él. Verseket, esszéket, könyvkritikákat ír. Utóbbi kötetei: *Olvásó* (esszék, 2008); *Föltett igaz* (válogatott és új versek, 2010).